

Смирнов Владислав

кандидат фізико-математичних наук, доцент

Полтавського національного технічного

університету імені Юрія Кондратюка

ЗАСОБИ НОВІТНЬОЇ ПЕДАГОГІКИ:

ПЕРФОРМАТИВНИЙ ТЕКСТ

Розглянуто феномен перформативного навчального тексту, поява якого є закономірною на етапі виникнення й становлення новітньої педагогіки і зміни освітніх парадигм. Показано, що через перформативний текст реалізується найраціональніший спосіб засвоєння навчального матеріалу, коли прискорюються процеси формування системи знань і категоріального апарата в тих, кого навчають.

Ключові слова: педагогіка, освітня парадигма, засоби навчання, навчальний текст, перформативний текст, перформативна функція, гіпертекст.

Рассмотрен феномен перформативного учебного текста, появление которого закономерно на этапе возникновения и становления новейшей педагогики и смены образовательных парадигм. Показано, что через перформативный текст реализуется самый рациональный способ усвоения учебного материала, когда у обучаемых ускоряются процессы формирования системы знаний и категориального аппарата.

Ключевые слова: педагогика, парадигма обучения, средства обучения, учебный текст, перформативный текст, перформативная функция, гипертекст.

The phenomenon of the performative training text, which appearance is regular in the stage of appearance and formation of newest pedagogy and change of educational paradigms is examined. It is shown that through the performative text the most rational method of mastering the training material is realized, when in trainees the processes of the formation of the system of knowledge and categorial apparatus are accelerated.

Key words: pedagogy, educational paradigm, means of training, training text,

performative text, performative function, hypertext.

Швидке оновлення світу, в якому ми живемо, спричинене активними змінами матерії і свідомості, що є їхньою іманентною властивістю. Еволюціонування суспільних систем закономірно супроводжується зверненням до людського виміру суспільного буття і насамперед до такого важливого чинника соціального оновлення, яким є освіта. Педагогічні феномени за своєю сутністю є передумовою, а не тільки наслідком суспільних змін. В історії немає нічого, що могло б існувати поза і опріч педагогіки, – зазначає у своїй «Філософії історії педагогіки» відомий педагог, академік РАО Борис Бім-Бад [1].

Нині ми є свідками й учасниками стрімкого переходу людства у зовсім нову, так звану постіндустріальну епоху свого розвитку. У численних розвідках останнього десятиліття автор сучасної теорії освіти, академік РАО й Іноземний член НАПН України Олександр Новіков [6] аргументовано доводить, що перехід від індустріальної до постіндустріальної епохи неодмінно потребує докорінної зміни освітньої парадигми. Трансформація освітньої парадигми означає переосмислення ролі і місця педагога у навчальному процесі, а також зміну мотивів, норм, цілей, форм, методів і засобів навчання (таблиця 1).

Рішуча зміна засобів навчання спричинена розгортанням характерних для нової епохи потужних процесів переробки й трансляції інформаційних масивів. Інформаційні повідомлення, адресовані *Іншому* або *Іншим*, включаючи культуру в цілому, її окремі феномени, світ, людину та її соціокультурну діяльність, переважно фіксуються у різноманітних текстах. У науковій літературі термін «текст» зазвичай супроводжується прикметниками, які відображають його якісні характеристики, спрямованість або належність. Наприклад, широко вживаними є словосполучення «науковий текст», «літературний текст», «політичний текст», «художній текст», «музичний текст», «релігійний текст», «медіатекст» і т.д. Так само природним є словосполучення «навчальний текст», яке використовується у науково-педагогічній та методичній літературі. Втім, навіть найновіші педагогічні енциклопедії та довідники не містять дефініції навчального тексту. Термін активно застосовується, але контур смислів його є розмитим. Більшість авторів, використовуючи словосполучення «навчальний текст», мають на увазі письмово і графічно оформлені тексти, що їх містять підручники, навчальні посібники, довідкові видання. Експліцитною характеристикою сучасного навчального тексту є втрата ним традиційної форми у вигляді лінійної дескриптивної структури. Навчальний текст усе частіше реалізується у формі складно побудованого нелінійного тексту, перетворюючись у гіпертекст і набуваючи нової для тексту властивості – інтерактивності.

Зміна освітніх парадигм (за О. М. Новіковим [6, с. 43–44])

Компоненти парадигм	Індустріальне суспільство	Постіндустріальне суспільство
Цінності	— навчання заради суспільного виробництва	— навчання для самореалізації у житті, для особистої кар'єри
Мотиви	— навчання є обов'язком для особи, що навчається; — діяльність педагога є для нього виконанням професійного обов'язку	— особа, що навчається, зацікавлена у навчанні, вона отримує задоволення від досягнутих результатів; — педагог зацікавлений у розвитку своїх учнів, він отримує задоволення від спілкування з ними
Норми	— педагог несе відповідальність за якість і результати навчання своїх учнів; — авторитет педагога тримається за рахунок його дистанціювання від учнів	— особа, що навчається, бере на себе відповідальність за якість і результати навчання; — авторитет педагога створюється за рахунок його особистісних якостей
Цілі	— спрямованість навчання на здобуття наукових знань; — набування знань на все подальше життя	— спрямованість навчання на оволодіння компетенціями (навчальними, соціальними, громадянськими тощо); — навчання протягом усього життя
Позиції учасників навчального	— педагог передає знання учням;	— педагог створює умови для самостійного навчання учнів; — педагог знаходиться разом

процесу	— педагог знаходиться над своїми учнями й поперед них	із своїми учнями, вони — партнери
Форми і методи	— ієрархічний та авторитарний методи; — стабільна структура навчальних дисциплін; — стабільні форми організації навчального процесу; — акцент на аудиторні заняття під керівництвом педагога	— демократичний та егалітарний (побудований на рівності) методи; — динамічна структура навчальних дисциплін; — динамічні форми організації навчального процесу; — акцент на самостійній роботі особи, що навчається
Засоби	— основним засобом навчання є навчальна книга	— навчальна книга доповнюється найпотужнішими ресурсами інформаційно-телекомунікаційних систем і ЗМІ
Контроль та оцінювання	— контроль та оцінювання здійснюються переважно педагогом	— робиться акцент на самоконтроль і самооцінку осіб, що навчаються

Проблеми тексту не так давно опинилися у полі зору дослідників. Тим не менш вони вже склалися у загальну теорію, вузловим місцем якої є типологія тексту. Критерії, за якими має здійснюватися текстова диференціація, цілком зрозумілі. Вони ураховують низку показників і охоплюють принаймні головні ознаки тексту: інформаційні, функціональні, структурно-семантичні, комунікативні. Кожний із зазначених підходів може стати підставою для відповідної класифікації, але поєднані разом, вони створюють для дослідника певні труднощі: реальний текст має теоретично виявити свою власну, відмінну від інших ознаку за кожною з цих підстав. Вибір критеріїв типологізації часто ускладнюється ще й тим, що той самий текст може бути віднесений до різних груп через свою багатоаспектність: за одним критерієм він увійде до однієї групи текстів, за іншим – до іншої. Тому

варто класифікувати тексти, орієнтуючись на екстратекстуальні фактори, тобто фактори реальної комунікації (комунікативно-прагматичні). Відповідно до сфер спілкування і характеру відображення дійсності ми розрізняємо тексти нехудожні і художні, маючи на увазі, що нехудожнім текстам властива установка на однозначність сприйняття, а художнім – на неоднозначність. Урахуємо також, що тексти за формою представлення можуть бути усними (в основному у мовленнєво-побутовій сфері спілкування) і письмовими (у сферах офіційного, спеціального та естетичного спілкування). Таким чином, навчальний текст є комунікативною одиницею найвищого рівня, він є нехудожнім, письмовим і використовується у сфері спеціального спілкування.

Аналіз зарубіжної й вітчизняної літератури показує [1; 2; 3; 4; 5], що робота з навчальними текстами полягає в їх вивченні, осмисленні, запам'ятовуванні, переробці, класифікації, систематизації, відтворенні, складанні і т.д. Навчальний текст, як і будь-який текст взагалі, є динамічною системою (це не статична система знаків), комунікативність якої визначається ступенем зверненості до читача. Очевидно, що у навчальному тексті зосереджена мовленнєво-розумова діяльність суб'єкта (автора тексту), розрахована на діяльність у відповідь з боку читача, на його сприйняття. У такий спосіб народжується взаємопов'язана тріада: автор (створювач тексту) – текст (матеріал утілення мовленнєво-розумової діяльності) – читач (інтерпретатор тексту). Тож навчальний текст виявляється одночасно і результатом діяльності (автора) і матеріалом для діяльності (читача-інтерпретатора). Зазначимо, що читацьке сприйняття твору відрізняється від наукового: в читацькому сприйнятті авторіві виявляється повна довіра, і автор веде читача за своєю «останньою авторською волею». Питання, пов'язані із суб'єктом (автором тексту), адресатом (читачем) і, головне, з їхньою взаємодією в акті комунікації (читання тексту) є предметом відання лінгвістичної прагматики. Прагматичний аналіз розкриває механізм взаємодії автора і читача, встановлює ступінь інформаційної насиченості тексту (це є абсолютним показником його якості), враховуючи при цьому особливості читацького загалу.

При написанні навчального тексту його автор визначає: 1) мету і завдання тексту (інформування читача, повторення пройденого, закріплення вивченого, опанування нового матеріалу тощо); 2) тип мовної поведінки; 3) власне, авторське ставлення до того, про що повідомляється у тексті (або його відсутність); 4) акценти, розставлені при конструюванні тексту (що виділити як головне, на що звернути увагу, що запам'ятати тощо).

Автор завжди враховує, що навчальний текст є цілісним мовним твором

і створюється за певним алгоритмом. При написанні навчального тексту насамперед ураховується прагматична спрямованість: відповідність програмним вимогам навчання, обсяг, поділ на теми і параграфи, урахування проблемних питань, порядок уведення нових термінів, використання математичного апарату та ін. Разом з тим написання навчального тексту відбувається під впливом цільової установки самого автора. Цей вплив визначається авторською модальністю, бо будь-яке повідомлення неодмінно містить у собі не лише потрібну читачу інформацію, а й ставлення до неї автора. Останнє має неабияке значення у встановленні прагматики тексту, бо, навіть дотримуючись загальних правил побудови тексту, зокрема зберігаючи жанрові особливості навчальної літератури і використовуючи традиційні методичні прийоми подання матеріалу, автор обов'язково вносить у текст свої, лише йому притаманні корективи, забезпечуючи у такий спосіб подальшу ефективну інтерпретацію тексту читачем, у тому числі закладених у тексті непрямих і прихованих смислів.

Вимогою до навчального тексту, як, до речі, і до наукових і ділових текстів, є відносна простота структури. Для такого тексту найважливішою є логіко-понятійна, у більшості своїй об'єктивна сутність викладених фактів й описаних явищ. Причинно-наслідкові зв'язки у тексті забезпечуються переважно лексичними засобами (*оскільки, тому що, внаслідок чого* тощо). Порядок слів у реченнях здебільшого є прямим, а емоційно насичені слова й експресивні конструкції не знаходять застосування.

Останніми роками лексична система української мови зазнає суттєвих змін. Активізувалися процеси, пов'язані як із переміщенням лексичних пластів (виведення у пасив – повернення в актив, актуалізація – деактуалізація) і поповненням словарного складу мов запозиченнями та нововведеннями, так і семантичними зсувами і переосмисленнями різного роду. Одним із яскравих проявів цих змін у сучасній мові є феномен перформативності тексту. На жаль, дослідженням перформативності текстів бракує системності, а перформативний навчальний текст взагалі знаходиться поза увагою дослідників.

Мета статті: на тлі трансформації людського суспільства в умовах його переходу від індустріального до постіндустріального і зміни освітніх парадигм дослідити проблеми розробки, написання і застосування навчальних перформативних текстів на різних ступенях навчання.

Перформативний (у розумінні Дж. Остіна, 1911–1960) навчальний текст – це текст, здатний чинити дію. Він є таким, що змушує до збігу «здатності робити», яку має відправник, з можливістю, що її надає йому замкнена у собі

знакова система (текст) [7, с. 23]. Ханс-Георг Гадамер зазначає, що перформативність є виконанням норми відповідності думки і дії, норми діючого мислення й осмисленої дії. Перформативний текст – це повернення до нормальності від ненормальної «надмірної збудженості свідомості» [3, с. 41], яка властива Новому часу. Російська дослідниця Юлія Грязнова вказує [5], що до Нового часу питання щодо перформативності тексту навіть не виникало. Біблія – Головна книга – є перформативною, перформативними є молитовні тексти, богословські і чернецькі праці: в них йдеться про дію, яка здійснилася, і про дію, якій приписано бути, нарешті, вони – сама дія. Ми ж знаходимося лише на шляху до нормального співвідношення мови і дії, і для нас питання щодо перформативності, організації перформативного тексту є значущим.

Чи не першим свідомо перформатованим текстом нашого часу є «Логіко-філософський трактат» Людвіга Вітгенштейна (1889–1951) [2]. Широко відомим є (також присвячений методології науки) перформативний текст «Проти методологічного примусу. Нарис анархістської теорії пізнання» Пола Фейерабенда (1924–1994) [11], детально досліджений Юлією Грязною [5].

Ми приєднуємося до її думки, що зміщення функції тексту з дескриптивної до перформативної є закономірним наслідком зміни загальних культурно-історичних форм мислення: зміни наукової раціональності на комунікативну раціональність, для якої важливою є відкритість мислення, його діалогічність, уведення читача в ситуацію (об'єкт) пізнання, а також суспільний, загальнонауковий і культурний контексти викладеного. Перформація тексту дозволяє його автору структурувати навчальний матеріал, робити його багатокomпонентним, одночасно зіставляючи різні сфери соціального досвіду – популяризацію та історію науки, предметні природничі, інженерне й гуманітарне знання, соціальні цінності, світоглядні орієнтації. Для прикладу розглянемо фрагмент оригінального перформативного навчального тексту з Розділу I «Починаємо вивчати фізику» [9, с. 66], що входить до складу Інноваційного навчально-методичного комплексу «Фізика-7» (Смирнов В. А., 2009) для середньої загальноосвітньої школи:

1. **Природа** – це світ, що нас оточує: повітря, вода, земля, рослини, тварини, Сонце, планети, зорі, Всесвіт. У давньогрецькій мові слово «природа» читалося як «*фюзіс*».

2. Наука, яка вивчає природу, називається **фізикою**. Тож, фізика – це природнича наука.

3. Фізика ставить собі за мету встановити, якими є **закони природи**. Закони природи – це фізичні закони.

4. Фізика як сучасна наука народилася в епоху Середньовіччя.

Засновником фізики і фундатором точного природознавства вважається видатний італійський вчений, професор Пізанського та Падуанського університетів **Галілео Галілей** (1564–1642).

5. Люди вивчали природу, навколишній природний світ задовго до Галілея. Вчених, які жили і працювали до часів Г. Галілея, називають не фізиками, а **мислителями**: Арістотель, Демокріт, Архімед – давньогрецькі мислителі, Леонардо да Вінчі – мислитель епохи Відродження.

6. Основи фізики, які вивчають у сучасній школі, є частиною класичної фізики. Класична фізика ґрунтується на відкриттях видатного англійського вченого **Ісаака Ньютона** (1643–1727).

7. Інший видатний фізик **Альберт Ейнштейн** (1879–1955) писав про Ньютона, що той «...спричинив своїми працями глибокий та найсильніший вплив на весь світогляд людства».

8. Основні наукові праці **Ісаака Ньютона** стосуються механіки, оптики, астрономії й математики.

9. Усім досягненням сучасної техніки обов'язково передували **фізичні відкриття**. Фізика є теоретичною основою сучасної техніки і новітніх виробничих технологій.

10. Україна є батьківщиною багатьох відомих **учених-фізиків**. Зокрема, у місті Полтаві народилися і вчилися академік Іван Францевич, академік Семен Брауде, академік Віктор Грінченко, академік Леонід Булавін, професор Дмитро Іваненко, професор Микола Пільчиков, засновник теоретичної космонавтики Олександр Шаргей (Юрій Кондратюк).

Кожний фрагмент наведеного перформативного тексту є самодостатнім і логічно завершеним. Його інтерпретація здійснюється читачем досить легко і це додає учню впевненості у своїх силах. Завдячуючи цьому формуються позитивні емоції читача, вони розгальмовують механізм сприйняття й підвищують ефективність навчання. Очевидно, що цей текст позбавлений імперативу. Він заохочує до діалогу (насамперед, внутрішнього), чинить суттєвий вплив на емоційно-чуттєву сферу учня і створює умови для його активної пізнавальної діяльності. Перформація тексту руйнує звичну лінійну структуру, створює можливості для нових сюжетних розгалужень, зокрема шляхом введення додаткової тематично організованої текстової інформації. Наприклад, між твердженнями 4 і 5 природним є введення повідомлення (вкладений текст) про основні етапи життя і творчості Галілео Галілея (історична довідка), а після твердження 3 може бути введене повідомлення про загальновідомий закон природи – закон всесвітнього тяжіння та його наслідок: усі тіла притягуються до Землі. Такі введення розгалужують текст, у ньому з'являється декілька рівнів викладення і деталізації інформації. Перформативність навчального тексту, його здатність чинити цілеспрямовану дію на читача посилюється вкладаннями дидактичних структур «Довідка», «Non multa, sed multum», «Запам'ятайте!», «Зверніть увагу!». Доповнений у такий спосіб («насичений») перформативний текст набуває властивостей

гіпертексту – структурні одиниці якого пов'язані між собою. При цьому перформативність тексту стає інструментом організації інформації.

Утім, важливо усвідомлювати, що перформація тексту не робить його гіпертекстом. Перформативний текст, як і гіпертекст, може мати декілька рівнів викладення й деталізації інформації. Така нелінійність тексту дозволяє подолати ієрархічність і зростання свободи вибору маршрутів читання. Але у гіпертексті ніколи не представлені ані причинно-наслідкові зв'язки, ані просторово-тимчасові. Фрагмент гіпертексту, що містить якесь твердження, не вказує на те, із чого й коли це твердження було отримано, і головне – куди читачеві варто рухатися далі. Він може рухатися в різні боки і навіть може загубитися у безкрайніх лабіринтах гіпертексту. На відміну від гіпертекстової моделі організація текстового матеріалу у вигляді перформативного тексту не тільки не порушує, а навіть зміцнює логічні зв'язки між його фрагментами і задає певну послідовність роботи читача. Як наслідок – через перформативний текст, який проектується (автором) і прочитується (читачем), реалізується найраціональніший спосіб засвоєння навчального матеріалу, коли встановлюються й зміцнюються асоціативні зв'язки між новим і раніше засвоєним знанням, прискорюються процеси формування системи знань і категоріального апарата в тих, кого навчають.

Набутий нами досвід свідчить про доцільність і практично необмежені можливості написання і застосування навчальних перформативних текстів на різних ступенях навчання: від основної середньої школи до магістратури вищих закладів освіти [10]. В умовах зміни освітніх парадигм перформативний навчальний текст стає одним з найважливіших засобів навчання, інструментом інформаційної педагогіки. Позиція автора з цього приводу викладена ним у монографії «Інформаційна педагогіка» [8] (Новосибірськ, 2010). Дослідження проблем розробки, написання і застосування навчальних перформативних текстів свідчать, що ефективність їх застосування суттєво зростає при використанні системи пізнавальних завдань, спрямованої на формування вміння бачити і розвивати проблеми, на індивідуальну самотійну працю, на здатність самотійно вибирати з тексту потрібну інформацію. Перформативний текст здійснює мотивуючу функцію, дозволяючи читачеві підібрати для себе завдання потрібного рівня складності, здійснити при цьому свій власний вибір системи завдань. Його застосування створює умови для ефективної співпраці у різних навчальних ситуаціях репродуктивного і творчого характеру.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бим-Бад Б. М. Философия истории педагогики : [Электронный ресурс] – Режим доступа : http://www.bim-bad.ru/biblioteka/article_full.php?aid=197&binn_rubrik_pl_articles=103.
 2. Витгенштейн Л. Логико-философский трактат / Л. Витгенштейн ; [пер. с нем. И. Добронравова и Д. Лахути] ; общ. ред. и предисл. В. Ф. Асмуса. – М. : Наука, 1958 (2009). – 133 с.
 3. Гадамер Х-Г. Истина и метод. Основы философской герменевтики / Х-Г. Гадамер ; пер. с нем. – М. : Прогресс, 1988. – 704 с.
 4. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования / И. Р. Гальперин. – М. : Наука, 1981.
 5. Грязнова Ю. Б. Перформативные тексты в методологии науки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філософ. наук : спец. 09.00.03 / Грязнова Юлия Борисовна. – М., 1998.
 6. Новиков А. М. Постиндустриальное образование: публицистическая полемическая монография / А. М. Новиков. – М. : Издательство «Эгвес», 2008. – 136 с.
 7. Остин Дж. Слово как действие / Дж. Остин // Новое в зарубежной лингвистике. Теория речевых актов : сб. науч. тр. ; вып. 17. – М. : Прогресс, 1986.
 8. Смирнов В. А. Информационная педагогика / Т. П. Варламова, И. С. Ерёмина, Л. П. Ефимова и др. // Теория, методика и организация педагогической работы [монография] ; под общ. ред. С. С. Чернова. – [Книга 2]. – Новосибирск : Издательство «СИБПРИНТ», 2010. – 250 с.
 9. Смирнов В. А. Фізика-7: перші уроки / В. А. Смирнов. – [Частина I]. – Харків : Видавнича група «Основа», 2009. – 144 с.
 10. Смирнов В. А., Дикань С. А. Безпека життєдіяльності: Університетський курс : [навчальний посібник] / В. А. Смирнов, С. А. Дикань. – Полтава : ПолтНТУ імені Юрія Кондратюка, 2008. – 304 с.
- Фейерабенд П. Против метода. Очерк анархистской теории познания / П. Фейерабенд : пер. с англ. А. Никифорова. – М. : АСТ; Хранитель, 2007. – 413 с.